

ART AS A FACTOR FOR CREATIVE THINKING

Assoc. Prof. Dr. Roumiana Pankova- National Academy of Art

This paper traces the psychological mechanism of creative thinking in the field of art. Some mental processes underlying the phenomenon of *creativity* are considered as basic conditions. The artistic form and form-formation are analyzed objectively and subjectively. Without pretensions to be exhaustive, the process of creativity is highlighted, as are some varieties of creativity. The summarizing element of the article is the application of art as a factor in a wide range (author, spectator or participant-performer; as a social and cultural dialogue and psychological toolkit) for the formation of creative thinking and behaviour.

Keywords: art form, form-formation, creativity.

ИЗКУСТВОТО КАТО ФАКТОР ЗА КРЕАТИВНО МИСЛЕНЕ

доц. д-р Румяна Панкова - НХА

В статията се проследява психологическият механизъм на креативното мислене в сферата на изкуството. Разгледани са някои психични процеси, които са в основата на феномена *креативност*, като базисни условия. Анализирани са художествената форма и формообразуването в обективен и субективен аспект. Маркиран е креативният процес – без претенции за изчерпателност, и някои разновидности на креативността. Обобщаващият елемент в статията е приложението на изкуството като фактор в широк диапазон (автор, зрител или участник-изпълнител; като социален и културен диалог и психологичен инструментариум) за формиране на креативно мислене и поведение.

Ключови думи: художествена форма, формообразуване, креативност.

1. Специфика на изкуството като един от психическите процеси

Сред богатото разнообразие от психически процеси – усещания, възприятия, аналитична *обработка* и креативно мислене, съотнесени към процеса на създаване на образци на изкуството, могат да се разглеждат в качеството на един от най-сложните личностни модели. Този психологически формат с основание може да бъде определен

и като най-широкия по обхват процес, в който участва не само съзнанието, но и предсъзнанието, и безсъзнателното. Твърдението се мотивира от следните обстоятелства:

- изкуството предполага иницирането на творческо и репродуктивно въображение и *емоционална интелигентност* на човека;

Без въображение няма нито разбиране, нито създаване на изкуство.

На свой ред въображението изисква активизиране на значителен когнитивен потенциал на личността. В него се включват не само предварително изградените когнитивни структури на Аза – обекти и процеси, които се наблюдават непосредствено от личността в заобикалящата среда, но и онези, които не могат да намерят своите реални външни аналози. Посочените мисловни конструкции (които най-често наричаме *въображаеми идеи*) предполагат използването на комбинативните възможности на психиката с цел създаване на нови визуални обекти, които могат да бъдат определени като *извън Аза* модели. Именно те са основните елементи на въображението.

Необходимо е да се отбележи, че възприемането, преработването, съхранението и процесът на създаване на визуални продукти в изкуството се съпътстват от емоционалните преживявания, като отхвърляне, приемане, изненада, наслада, удовлетворение и др.

В частност намират активно приложение нивата на емпатия (субективен критерий) като елемент на съзнанието, или степента на съучастие и съпреживяване на чуждата емоция. Тези функции на емпатията в значителна степен активизират въображението и подсилват процесите на творческото мислене.

- изкуството предполага анализ на *формата* и *формообразуване*;

Създаването на художествената форма мобилизира знанията, притежавани от индивида. Към тях се присъединява и информацията от *предсъзнанието* (съхранява мисли, чувства, преживявания, които са в процес на осъзнаване и прилагане, чрез специални техники на извличане) и от *безсъзнателната* област¹ (или *несъзнавано* – импулси, желания, емоции, за които личността няма ясна определеност, но които оказват влияние върху ежедневните емоции, реакции и поведение).

Художествената *форма* и *формообразуването* имат два основни аспекта: обективен и субективен.

¹ Zaidel, D. W. *Neuropsychology of art: neurological, cognitive and evolutionary perspectives*. East Sussex: Psychology Press, 2016.

Обективният аспект на *формообразуването* изисква следване на определени външни норми, към които могат да се отнасят както конкретни изобразителни критерии, така и тези, които в една или друга степен се налагат от различни видове социално, културно и художествено регулирани механизми. Освен това създава насочващата рамка, в която се развива изкуството, определяща *частично* или *напълно* формата.

Субективният аспект на визуалните продукти е персонализиран процес и е свързан със спецификата (вкл. посочените по горе) на всеки автор.

Формообразуването и възприятието на визуалните обекти изграждат творческата посока на индивида, създавайки условия не само за *отразяване* на възприетото, но и за добавяне на индивидуално съществуващо или под формата на личностни преживявания, или под формата на автентично творчество, понякога несъвместимо с общоприетите критерии в полето на изкуството (за конкретен времеви период).

- изкуството в своя *диалог с потребители* оперира с различни знакови системи;

Те включват съдържащите се в съзнанието елементи и подсъзнателни символи.

Съзнателните елементи са обусловени от доминиращата и възприемана от индивида като своя култура, както и от аперцептивно натрупани в течение на живота знания и умения.

На практика всеки обект на изкуството не само дава определена съзнателна информация на човека, но и го подтиква да придобие допълнителна с оглед на по-доброто разбиране на съответния образец на изкуството.

Подсъзнателните елементи на символните системи се определят от два фактора.

От една страна, това са неврофизиологичните дадености, които предопределят степента на перцептивност от сензорните системи: рецепцията на определени елементи (например цветовата гама) в качеството на положителни (базисно въздействащи в определен период от време), степента на преработка на информацията и възможността да бъде възприета цялостната система от символи в определен обект на изкуството.

Към посочените психологически процеси се добавят: индивидуалното подсъзнателно, което се маркира от значими за личността събития въз основа на психическия живот; формираните патерни на възприятието и невронната реакция, породена от определени външни въздействия, които осигуряват символната реторика. Благодарение на символните патерни възприемащият изкуството човек получава възможността за синтезиране на индивидуална оценка към конкретни обекти или събития, като ги ранжира реверсивно в посока от подобряване към влошаване на техните качества.

- възприемане на изкуството като интегрирана система;

На практика всяко произведение на изкуството – независимо дали принадлежи към категорията на визуалните, или други видове изкуства, представлява цялостна и самостоятелна система. С придобиването на опит при възприемане на изкуството се усвоява и умението да се анализират отделни обекти не просто като съществуващи *сами по себе си*, но и като част от определени сфери, които на свой ред изграждат системи от по-висок ранг.

Това може да се проследи в конструктивния анализ на определена картина. Тя се възприема като завършена система от цветове, форми, обекти, фон, композиция, перспектива, основни и допълващи елементи. Но предпочитанията на индивида се определят от цялостното съчетаване на тези характеристики, които рефлексивно дават възможност съответният художествен обект да бъде съотнесен към една от категориите, намиращи се между контрарно противоположни позиции (вид антоними) на най-често използваната за изследване 5- или 3-степенната *Ликертова скала*: *харесвам – не харесвам* (изборът на оценка по скалата от 1 до 5 или от 1 до 3 е еднакво валиден както за допълващ професионален коментар, когато се изисква, така и за липсата на такъв).

2. Понятие за креативност и видове креативност

Креативността е процес, в резултат на който отделната личност генерира *нови* идеи, свързани с актуални за нея области на функциониране.

Процесът на креативно мислене се определя като процес на системно генериране на нови идеи, които индивидът *придвижва* от тяхната неопределеност, *абстрактност* към тяхната по-конкретна и реална форма на изразяване.

Креативността не може да се разглежда като вродено качество, а като специфика на мисленето, която се придобива в резултат на формирането на мисловни навици и нагласи у личността.

Тя не е *дефиниран* процес (по отношение на съдържанието на психическите елементи и тяхната конструктивност в индивидуален аспект); в рамките на общата категория могат да бъдат разграничени някои видове креативност в зависимост от целите. Към тях се отнасят:

- *наивната* креативност, предполагаща създаването на нови идеи в един по-ограничен жизнен *периметър*, може да бъде отнесена към децата, както и към възрастни хора, желаещи да преодолеят проблеми в поведението и мисленето си;

- *културно-социалната* креативност, представляваща осъзнат стремеж към преодоляване на значими за определена култура стереотипни модели на мислене, отношения и поведение, които в повечето случаи ограничават функционирането на съответната *новост* във времеви период на нейното съществуване;

- *вербалната* креативност е персонална креативност, даваща възможност за търсене на алтернативни модели за решаване на стоящите пред личността жизнени проблеми; може да се изрази в оригинални мисли, текстове, концепции или в намирането на нови словесни асоциации;

- *невербалната* креативност е вид когнитивна креативност, чиито продукти са нестандартни образи, рисунки, схеми и др.; често е основа, върху която впоследствие могат да се конструират вербални креативни решения;

- *креативността на таланта* се проявява в произвеждането на значими и социално признати продукти на материалното или духовното творчество (под формата на обекти, идеи, теории и концепции); може да приема най-различни форми, общото между които е наличието на завършен, оригинален и обществено значим продукт;

- *креативността на самоактуализацията*, която е процес на търсене и реализиране на мисловни и поведенчески модели, насочени към подчертаване на способностите и възможностите на личността в сравнение с представителите на *значимата* за индивида група може да се прояви както в социално значими продукти, така и като креативност, която единствено подчертава допълнителните предимства на личността, но не притежава общозначим характер.

Възможни са и други видове креативност, които се определят в зависимост от социални, научни, професионални, образователни и технологични дейности, както и от етапа на развитие на обществото.

Все пак следва да се посочи, че основният критерий за разграничаване на видовете креативност е свързан с наличието или липсата на социално значими ползи от проявата на креативността².

3. Фактори за развитие на човешката креативност, заложені в изкуството

Обобщавайки казаното дотук, следва да се спрем на конкретните фактори, породени от възприемането на изкуството, и опитите на индивида да създаде собствено

² Miller, A. I. *Insights of Genius: Imagery and Creativity in Science and Art*. Copernicus, 1996.

произведение, които оказват въздействие върху развитието на неговата креативност.

Сред тези фактори са:

- създаване на персонален стил и периметър в изкуството, което с основание може да бъде определено като *индивидуално креативно поле*;

Това *поле* поражда възможността индивидът да разкрие съдържанието на личностните усещания, интуиция, определения и рефлексии в изкуството, ако маркираните *отвън изисквания* осигуряват достатъчно толерантен диапазон на социално и креативно приемливото.

По този начин той получава шанса да инкорпорира собственото си *виждане* върху решаването на определени визуални задачи, без да се противопоставя на съществуващите социални стандарти, а в *определени* случаи и *да влияе* върху тяхното семантично включване в сферата на изкуството.

- възможност за опериране и трансгресия с форми и съществуващи образци, както и преобразуване на съществуващи образци;

Този процес е от важно значение за развитие на системата за креативност, тъй като именно тази възможност стои в основата на комбинаториката, представянето на *идеалния краен резултат*, както и значителна част от другите подходи, използвани от креативността.

Работата над формата и нейната трансформация в зависимост от *субективните* желания позволява неконвенционално (вкл. предсъзнателно и безсъзнателно) разкриване на потенциала на отделната личност; ориентират я към области, които преди това не са били обект на действие от страна на други хора. Често инициативата е провокирана и съпроводена с хедонистичен стимул и преживявания в процеса на реализация.

Съществен фактор за развитието на креативността е и установяването на йерархията за значението на отделните елементи в рамките на цялото. Това по същество е свързано с развитието на качествата на вниманието (концентрация, превключване, разпределеност и т.н.) като генерализиран психически процес, осигуряващ да не се изпускат детайлите в интелектуалния процес. Вниманието като психичен процес притежава едно основно качество – селективност, или умението да се фокусира върху един или повече обекти. Известно е, че всички качества на вниманието имат свои пресечени точки и в случая на създаване на визуални обекти можем да говорим за *селективна концентрация* – основен инструмент за повишаване на степента на креативност.

- активно използване както на *продукти* на съзнанието, така и на *продукти* на предсъзнателната и безсъзнателната сфера;

Използването на човешкото предсъзнание има възможни варианти. Единият е свързан с неговото неволево включване при наличието на стресираща/изненадваща или крайно непредсказуема ситуация (като защитен механизъм), а другият се предполага от функциите на предсъзнателната сфера да бъдат използвани осъзнаващи (в процес) мисловни модели (наличие на волеви акт), мотивирани от външни стимули.

Процесът на възприемане на изкуството служи като основа именно на втория вариант – на включване на предсъзнателните и дори на безсъзнателните елементи (интуитивно) в процеса на творчеството.

Затова и хора, които имат по-богат опит при възприемане на изкуството или самите те са правили опити за създаване на образци на изкуството, пренасят придобитите навици в по широк диапазон от области, в които е необходима креативност.

- системност на работа и включване на отделния елемент в цялостна система³;

Възприемането на произведенията на изкуството по същество е усвояване на определена система, а практиката на собствени занимания с изкуство позволява да се създава подобен формат в зависимост от персоналните избори, желания и цели.

Формираният *психологически модел*, пренесен към решаването на задачи извън дейностите, свързани с изкуството, създава възможност за използване на значителен потенциал на системни характеристики на определен обект или процес.

Човекът придобива възможността да проектира границите за развитие на личностната си система, както и на отделни елементи, които я изграждат.

На практика това сериозно разширява възможностите за произвеждане на нетрадиционни решения в различни области.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Herbert, Anna. *The Pedagogy of Creativity*. Routledge, 2010.
2. Miller, A .I. *Insights of Genius: Imagery and Creativity in Science and Art*. Copernicus, 1996.

³ Herbert Anna. *The Pedagogy of Creativity*. Routledge, 2010.

3. Zaidel, D. W. *Neuropsychology of art: neurological, cognitive and evolutionary perspectives*. East Sussex: Psychology Press, 2016.